

POHÁDKY A ROMANCE ZE STARÝCH ČASŮ

Vedle próz umělecky docela nenáročných našel Martínek v letech dvacátých a třicátých pohodu jednak ve „světě kouzel a divů“ — v pohádkách, jednak v příbězích z historie (ty uložil do knížky *Tři větévkvy jalovcové*).

Když vysvětloval, proč se obrátil k pohádkám, Martínek doznal: „Nechtěl jsem psát vlastně pro děti, ale především pro sebe, pro radost z děje, postav a tvarů, pro trochu romantického přísuvitu v šedivé a tvrdé době, pro chvilku oddechu mezi jinými pracemi.“¹⁾

Martínkovy pohádky vznikaly v letech 1924—1929. Některé byly otištěny v příloze Moravskoslezského deníku. *Svět kouzel a divů* byl napsán r. 1925, ale knižně vyšel teprve r. 1927.²⁾ Ještě téhož roku o prázdninách dokončil Martínek druhou knihu pohádek — *Duhový pták*; vyšla však až r. 1929. Patrně nikoli dlouho po ní připravil Martínek třetí sbírku pohádek, *Knížku pohádek o dracích, čarodějnicích a princeznách*.³⁾

Je příznačné, že se k pohádkám obracel Martínek vřdycky ve chvílích, kdy si potřeboval oddychnout mezi jinými pracemi. Tak tomu bylo už v Praze za vysokoškolských studií, kdy pohádky četl, tak za usilovné literární práce v druhé polovině let dvacátých, kdy tři knížky pohádek vznikly, tak za okupace, kdy se Martínek osvobozoval z myšlenek na kruté události a kdy odpočíval po tvorbě románů tím, že knížku pohádek přepracoval.⁴⁾

Martínek nepřistupoval k pohádkám vědecky nepřipraven. Už na filosofii v Praze mohl poznávat u svých učitelů, proslulých badatelů o lidové slovesnosti Jiřího Polívky a Václava Tilla širokou problematiku pohádkosloví. Nadto studoval Martínek později obsáhlé poznámky Němce Bolthea a našeho Polívky ke Grimmovým pohádkám. Bohatý materiál pohádek z celého světa nalézal Martínek v mnohasvazkové sbírce pohádek, překládaných z původních jazyků,

¹⁾ *Pohádky (Trochu poznámek a trochu autobiografie)*, Kolo 1930, str. 5.

²⁾ Vydal A. Perout, Ostrava 1927. Ilustroval R. Švajdler.

³⁾ V uvedeném článku z 1. čísla časopisu Kolo r. 1930 praví o ní, že „odpočívá prozatím v šuplíku psacího stolu“ (str. 5). Knížka byla vydána r. 1930 v Praze s ilustracemi Antonína Milíčkého nákladem Unie.

⁴⁾ R. 1940 vyšlo nákladem Iskry v Ostravě 2. vydání knihy *Duhový pták*; 3. vydání vyšlo r. 1943 — kniha byla rozšířena o vstupní pohádku Půlnoční kouzla a měla změněný název *Čarovné kvítí*. Tuto knihu ilustroval ve všech vydáních F. Vrobel.

Sbírku pohádek *Svět kouzel a divů* vydalo r. 1944 s ilustracemi Jana Provazníka nakladatelství Vyšehrad v Praze (spolu s Iskrrou v Ostravě).

Knížka pohádek o dracích, čarodějnicích a princeznách. Přepracované znění pod názvem *Ú jasného plamene* vydalo r. 1946 Družstvo Moravského kola spisovatelů v Brně s dřevoryty F. Duší.

jak ji v Jeně vydávali Friedrich von der Leyen a Paul Zaubert. Přirozeně, že Martínek četl pohádky také z jiných pramenů a že znal pohádky české — z pera K. J. Erbena, B. Němcové, B. M. Kuldy, V. Tilla, J. Št. Kubína aj.

Obíraje se pohádkami, vyzporoval Martínek, v čem tkví jejich síla. Že je to jejich nesmlouvavý smysl pro spravedlnost, rozklenutý, ale přitom hutný, pevně skloubený děj a pak radost z vypravování u nositelů ústní slovesnosti. Vlastní Martínkova tvorba nejde za modernizací pohádky. Splétá a kombinuje různé, třebaš nejdlehlší motivy tradičních pohádek jižních i severských zemí evropských, vyprávění o vilách, čarodějnicích, princích, princeznách, obrech a moudrých venkovských lidech atd. v nové celky.⁵⁾ Martínek dal cizím látkám vlastní, domácí osvětlení, při čemž mu byli klasičtí autoři našich pohádek — K. J. Erben a B. Němcová — vzorem.

Jasným rysem Martínkových pohádek je fakt, že spisovatel nekárá ani nemoralizuje. Poučení mu vyplývá přirozeně, nenásilně z charakterů postav a z děje pohádky.

Martínek miluje prosté lidi a dovede jejich život načrtnout několika tahy, zejména jsou-li to soukeníci a řemeslníci, které znal ze svého domova. Hlavním měřítkem hodnoty člověka je pro Martínka dovednost a vytrvalost v práci. Proto spisovatel zesměňuje lenivost, lakomství a zbabělost, proto má rád lidi poctivé, spravedlivé, kteří se dovedou i k těžkému úkolu postavit nebojácně a s fortem. U Martínka se charakterově mění také příslušníci panského prostředí, ovšem jen tehdy, když si dovedli vzít poučení z trudných životních zkoušek. Dobro v Martínkových pohádkách vítězí nad zlem, chudý a ponižovaný člověk odstraní překážky, aby dosáhl princezny a vládl spravedlivě.

Martínek nezapírá, že se mu práce na pohádkách stala tuhou školou vyprávečské vynalézavosti a kázně, že mu byla v neposlední řadě též stylistickou přípravou. Pohádky ho neúchylně vedly k prostotě, dějové sevřenosti, přirozenosti podání a k lidově křišťálovému jazyku. Jako vyprávěč dovede Martínek udržet kontakt se čtenářem. Jednou přiblíží děj přirovnáním nebo obrazem ze současného života, jindy využije vstupních a závěrečných klauzulí pohádky ke vtípnému komentáři. Dobře bylo už připomenuto, že se v pohádkách uskutečnila u Martínka syntéza jeho epického daru fabulačního s básnivostí jenně lyrickou.⁶⁾ Nejsou tedy pohádky v souhrnu díla Vojtěcha Martínka osamocenou a ztracenou oblastí, nýbrž složkou organickou a vývojově podnětnou.

Velmi blízko pohádkám, jako jakýsi jejich doprovod, vznikaly „romance ze starých časů“, jak Martínek nazval pseudohistorická vyprávění, která zařadil do knížky *Tři větévký jalovcové* (r. 1936)⁷⁾ a do jejího rozšířeného vydání *Větévký jalovcové* (r. 1941).⁸⁾

Nejstarší vyprávění, *Kronika o Chvalovi ze Suchých Hůrek*,

⁵⁾ Martínkovu práci s obměňováním motivů sleduje podrobně A. Sivek ve stati *Vojtěch Martínek pohádkář*, Slezský sborník 1960, č. 1, str. 63 n.

⁶⁾ Připomněl to D. Šajtar v článku *Pohádky Vojtěcha Martínka*, Radostná země 1956, str. 60.

⁷⁾ Vyšly nakladem Moravského Kola spisovatelů v Brně a obsahovaly tři „romance“: *Kroniku o Chvalovi ze Suchých Hůrek*, Kratochvilnou historii o obraze sv. Jiří, *Romanci o Ondrášovi*. Poslední „romance“ vyšla r. 1931 jako samostatný tisk moravských bibliofilů; podruhé ji vydal autor vlastním nakladem r. 1933.

⁸⁾ Vyšly v nakladatelství Sfinx a obsahují pět „romancí“. Přidány byly dvě prózy: O hodech Jana Čapka ze Sán, O ženě čarodějné.

pochází z r. 1920. Jeho děj umístil Martínek do 13. století, do doby Přemysla Otakara II. Olomoucký biskup Bruno dosadil na svůj hrádek, který strážil v Beskydách hranici Moravy proti Uhrům, mana Smila. Po čtyřech letech vrací se Smilovi ze zajetí v Uhrách, kam se dostal jako účastník nezdařené křížové výpravy, syn Chval. Je to zrovna v den, kdy hrádek navštívil Bruno se svou družinou. Biskup odvede Chvalovi jako svou milostnicí kumánskou krasavici. Aby ránu bojovníku poněkud zacelil, pošle zvýšený příspěvek na hradní čeleď a slíbí, že vydá listinu, již ustanoví Chvala otcovým nástupcem. Nedaleko hrádku usadí se poustevník, kterého biskup vyslal na Smilovo zboží. Jednoho dne Chval osvobodí čerta z poustevníkovy zajetí. Za to mu pekelník slíbí, že na něj nezapomene. A vskutku! Chvalův otec zemřel a čert dohodil svému dobrodinci krásnou, ale chudobnou nevěstu ze štramberského hradu. Mladá manželka se brzy zamilovala do dvacetiletého žáka. Marně se Chval snaží jejich štěstí zabránit. Když mladý pár opustí hrádek, vyžádá si Chval u biskupa svolení, aby mohl odejít jako poutník do Litvy.

Martínek se v této „příkladné a utěšené“ kronice pokusil napodobiti staré letopisy. Na několika místech vsugerovává představu, že čtenář má před sebou historii, kterou zapsal kronikář. I stylem se spisovatel snaží vyvolat iluzi starodávného vyprávění. Často uplatní archaismus (škorně, calta, zmilitký, hubatka aj.), v doplňku důsledně staví jmenné tvary, přívlastky klade vždycky za podstatným jménem. Starobylou patinu dodává vyprávěčovým pasážím též umístění sloves na konci věty. Otevřenou ponechávám otázku, zdali na tuto prózu (především na její tematiku a závěr) nepůsobil vliv knížek lidového čtení.

Postavy charakterizuje Martínek většinou autorským vyprávěním, takže zůstaly jen v hutných obrysech. Podařil se mu portrét biskupa Bruna, tvrdého válečníka ve službách církve, praktického zakladatele hradů a měst, milovníka žen, jichž se zmocňuje nevybíravým způsobem. Poněkud násilný, protože nemotivovaný je zvrát, jímž prochází Chvalova manželská láska; povaha Mileny není přesněji určena. Poměrně málo pocituje čtenář groteskní humor starých kronik, jež chtěl autor vyvolat. Celý příběh se výrazně sklání do tragična.

Do pohusitské doby uvádí nás *Romance o hodech Jana Čapka ze Sán* (byla napsána v r. 1935). Čapek, někdejší hejtman táboritů, dovedl po zkáze husitského hnutí najít cestu k císaři Zikmundovi. V červnu r. 1438 umínil si navštívit Ostravu, která patří k jeho hukvaldskému panství. Ostravští konšelé jsou dobře obeznámeni s Čapkovou minulostí a neskrývají mezi sebou odpor k novému vládci. Přesto však se musili k uvitání svého pána dostavit před město. Obratný purkmistr Niklin využije Čapkových slabostí. Připraví pro tohoto válečníka ve svém domě bohatou hostinu a uspokojí též jeho milostný žár. Čapek pak slíbí, že městu Ostravě poskytne všestrannou pomoc.

Martínek podal historický obrázek z časů, kdy se u nás rodila renesance. Nejvíce pozornosti věnoval vystižení povahy Čapka ze Sán, který miluje dary tohoto světa a odškodňuje se jimi za neklidný způsob života v poli. Ale ani Čapek, a ještě méně dva konšelé a purkmistr, nejsou spisovatelem konkrétněji vidění. Jejich charakter zůstává naznačen jenom v hrubých rysech.

Z tureckých válek vrací se odněkud z Uher vysloužilý voják Hanys Mřihlad v *Romanci o ženě čarodějné* (byla napsána r. 1940). Kulhá; byl v bitvě s Turky zraněn. Krémář pod hukvaldským hradem mu poradí, kde by mohl najít službu — u vdovy Morysové. Vysloužilce se nedá odradit varováním, že selka je čarodějnice, že léčí dobytek i lidi bylinami. Statná a zdravá vdova

přijme Hanysa za čeledína. O svatojanské noci pohostí selka, která už předtím nerada viděla Hanysův zájem o mladou služku, čeledína těžkým likérem. Hanys pak na zámku vypoví, že byl Morysovou očarován a unesen na sněm čarodějnic. Selka je uvězněna a v hradním sklepě se oběsí. Hanys se o masopustě ožení s rychtářovou dcerou a dostane opuštěný statek Morysové.

Martínek dovedl sytými barvami zpřítomnit pověřivost doby. Propadá jí všechen lid v časech tuhého nevolnictví. Přitom udržel spisovatel příběh na hranicích reality a mytické víry lidu v čarodějnice. Třebas je zřetelně vidět, že vysloužilý voják má vznícenou fantazii a že si vysvětluje každé selčino hnutí jako projev jejího čarování. Martínek nerozptýlil jednoznačně možnost, že se Hanys stal obětí čarodějnice. Tím dosahuje tato próza šerosvitu a přízračnosti staré balady.

Až do pozdního baroka nás vede Kratochvílná historie o obraze svatého Jiří (byla napsána v r. 1929). Tento starodávný šprým slyšel Martínek vypravovat v mládí od svého otce.⁹⁾ Dal žertu věrohodný kolorit svého rodiště z doby třicátých let 18. století a vtělil do vyprávění (zejména zemětě pádnými přirovnáními) lidový charakter. Malíř Běl a jeho famulus Janek umějí nejen malovat, ale ještě více mají rádi dobrý trůnk. Když se malíř dostane v šenku do sporu s městským starším a pomocník řeší spor tím, že pana staršího uhodí židlí do hlavy, následuje uvěznění provinileců v šatlavě. Malíř zachrání Janka od veřejného pardusu tím, že mu na kalhoty vymaluje obraz svatého Jiří, takže drábi nemohou trest vykonat. Čtenář zřetelně cítí, jak autor zobrazované prostředí dobře zná, jak dovede milým detailem vyvolat atmosféru starého šenku i vystihnout nadnášcnlivou důstojnost členů městské rady.

Známostou historií Ondráše, který byl svévolí hraběte Pražmy dohnán na dráhu zbojníka, jeho lásku k lidu a cit spravedlnosti, zradu zbojníka Juráše podává Martínek v *Romanci o Ondrášovi* (vznikla r. 1931). Jejím podtitulem „Sen letní noci“ Martínek palčivost Ondrášova osudu a sepětí jeho činů s bědami nevolníků značně zmírňuje; posunuje totiž hlavní děj do sféry snu. Ten rozumářský vědec, který o sobě tvrdí, že jde jenom za holou, nepřikrášlovanou pravdou faktů a který odkazuje Ondrášovo zbojnickví do říše falešné romantiky nebo do oblasti lidové slovesnosti, měl být přesvědčen jinak nežli tím, že prožije v Beskydách na letní túře sen o slezském Janoškoví. Martínek, mluvící za básníka, na konci „romance“ praví: „Ale pro kus pohádky, pro modrou přizí, pro svět hrdinský a silný putujeme cestami, kterými chodí důvěřivě děti.“

Martínek našel v ondrášovské tematice příležitost k úniku ze současnosti, jež mu připadala přizemní. „Je smutný, šedivý svět a srdce bolí z něho,“ podotkl. „Ale ty chceš mít barvy a chceš mít sen . . . jiný, než jaké ti vykládají zaprášené věty starých papírů.“ Odsud vyložíme, že na počátku *Romance o Ondrášovi* apostrofuje autor tak vzrušeně a dojatě letní hvězdnatou noc, hory, zemi. Proto se celý baladický příběh zbojníka, který bohatým bral a chudým dával, který padl teprve zradou člena družiny, přesouvá do polohy lyriky a snu o dávné, nenávratně prchlé minulosti. Jenže Ondráš — jako všichni bojovníci za práva lidu — není a nikdy pro nás nebyl něčím, co s lety vyvanulo, je žijícím předchůdcem našeho dnešního úsilí, zůstává jako srdnatý bojovník proti bezpráví, páchanému na lidu, i dnes plně aktuální. Jen proto se mohla zachovat paměť na něj v lidových písních, z nichž jednu, onu překrásnou „Ondráš, dobře sobě

⁹⁾ Srov. o tom v Martínkově knížce *Kus života*, Ostrava 1949, str. 50—51.

rozvaž, keru cestu ist' maš“, vkládá Martínek do úst horských děvčat. Ostatně obdobným způsobem končila už Martínkova pělistrofová báseň Ondráš, kterou autor uveřejnil r. 1927 v měsíčníku Černá země.

Příběh Ondrášova zbojnictví podal Martínek ve třech dramaticky vybudovaných scénách: V rozhovoru chlapečů, pasoucích ovce; před jejich očima se zjevuje Juráš a ze zámku přehající Ondráš, který se dává na zboj. U ohně na horách poznáváme aspoň letmo členy zbojnického kolektivu. V rozdováděné krémě sundá Ondráš před tancem čarovný obušek a je závistivým Jurášem zabit. Poslední scéna má baladický přísvit, tragickou atmosféru zbojníkovy smrti z ruky zrádcovy, jak ji známe ze starobylých písní a z lidových maleb na skle.

Větvky jalovcové jsou knížka, v níž Martínek vyjádřil dík za pohodu, kterou mu poskytly Beskydy, i pozdrav rodnému kraji a starobylému městečku Brušperku.